

Justyna Mokras-Grabowska

Autentyczność twórczości ludowej Lubelszczyzny¹

Autentyczność oraz ewolucja funkcji twórczości ludowej

Według *Małego słownika języka polskiego* autentyczność oznacza zgodność z oryginałem. Produkt autentyczny to produkt prawdziwy i wiarygodny. Autentyczność twórczości ludowej będzie zatem rozumiana jako jej zgodność z tradycją. Podstawowym wyznacznikiem autentyczności jest więc zbieżność funkcji obecnych i pierwotnych twórczości ludowej. Pozostałe wyznaczniki autentyczności to:

- zajmowanie się twórczością „od zawsze”,
- nabywanie umiejętności „z pokolenia na pokolenie”,
- tworzenie form zgodnych z miejscową tradycją,
- niewzorowanie się na gotowych wyrobach,
- poczucie odrębności regionalnej.

Dodatkowo, autentyczność twórczości ludowej regionu podkreślają m.in. kultywowane według dawnych tradycji święta, zwyczaje i obrzędy, a także zamieszkiwanie twórców w budynkach, będących przykładem tradycyjnego budownictwa ludowego.

Jak wspomniano, najważniejszym wyznacznikiem autentyczności twórczości ludowej jest zgodność jej obecnych funkcji z funkcjami pierwotnymi. Na przestrzeni wieków, w zależności od rodzaju twórczości, jej funkcje były zróżnicowane. Z reguły twórcy pracowali w celu zaspokojenia potrzeb własnego gospodarstwa lub mieszkańców wsi. Przykładem jest plecionkarstwo (naczynia zasobowe), snycerstwo (zdobnictwo chałup) czy plastyka obrzędowa (dekoracja wnętrz, wyrób przedmiotów obrzędowych). Z kolei rzeźbiarstwo i malarstwo służyło m.in. ozdabianiu kościołów, a także kapliczek i krzyży. W społeczności

¹ Artykuł stanowi podsumowanie części badań terenowych prowadzonych przez autorkę wraz ze studentami WSTH w Łodzi w czerwcu i lipcu 2003 r.

wiejskiej istotna była bowiem zawsze świadomość tego, że trud musi być użyteczny. Twórca mógł odczuwać chęć malowania, rzeźbienia, haftowania, ale musiał także wiedzieć, jaki jest cel jego twórczości. Dawne środowisko wiejskie ceniło ludzi, którzy sprzedawali swoją pracę, innych uważano za odmieńców i dziwaków. Z kolei piękno wykonywanych przedmiotów wiąże się z wrażliwością ludu wiejskiego, będącego zazwyczaj pod dużym wpływem bezpośrednio otaczającej go przyrody (Jackowski 2002).

Funkcje twórczości ludowej zaczęły ulegać zmianie po uwłaszczeniu chłopów w XIX w. Twórcy poszukiwali wówczas zbytu na swoje produkty w środowisku miejskim. Ponadto pod koniec XIX w. sztuką ludową zaczęli interesować się młodzi artyści – organizowano pierwsze wystawy, kolekcjonowano eksponaty. Ostatecznie jednak wyroby przemysłowe wyparły twórczość wiejską.

W okresie II wojny światowej została naruszona izolacja wsi. Po 1945 r. dzieła dokończyła walka z analfabetyzmem, rozwój oświaty, migracje ze wsi do miast, a także kontakty z kulturą miejską. Twórczość ludowa stała się zjawiskiem lansowanym. Cepelia, „podtrzymując przy życiu” sztukę ludową, jednocześnie nastawiła ją na odbiorcę miejskiego. Zmieniły się zatem funkcje twórczości. Niewielu twórców tworzy jeszcze w celu zaspokojenia potrzeb środowiska wiejskiego. Nadal jednak istnieją regiony, w których twórcy zajmują się rzemiosłem ludowym dla zaspokojenia swoich pasji i zainteresowań. Najwięcej takich twórców jest w miejscach, w których silnie utrwaliła się odrębność regionalna, duma ze swego pochodzenia i przynależności do danej grupy etnicznej. Tam pojawiła się potrzeba demonstracji tożsamości regionalnej (Błachowski 1998).

Warto przy tym jednak podkreślić, że coraz częściej, w odniesieniu do twórczości ludowej uprawianej w obecnych czasach należy stosować odrębną terminologię. Na skutek zmian funkcji twórczość ta może być określana jako twórczość współczesna (Jackowski 2002). Niekiedy bywa nazywana także „twórczością w stylu ludowym”, gdyż niejednokrotnie jedynie nawiązuje do dawnych tradycji i często jest pozbawiona autentyczności. Istnieje m.in. dzięki wspieraniu jej, obejmowaniu mecenatem przez placówki kulturalne i oświatowe (głównie gminne ośrodki kultury), ale także dzięki rozwijającej się turystyce. Placówki te starają się przy tym, by kultura ludowa pozostawała wierna dawnym tradycjom, w przypadku turystyki niestety tak się już nie dzieje.

Charakterystyczne jest, że w regionach postrzeganych za atrakcyjne turystycznie (np. Podhale), kultura ludowa jest wykorzystywana jako

istotne uzupełnienie oferty turystycznej regionu. Odtwarzane są dawne tradycje, noszone stroje ludowe, rekonstruowane ośrodki rzemiosła ludowego. W wielu przypadkach jednak wprowadzane są nowe, obce elementy, zapomina się o autentyczności.

Inaczej jest w regionach o mniejszej atrakcyjności turystycznej i co się z tym wiąże, mniejszym ruchu turystycznym. Autentyczna kultura ludowa, stanowiąca często codzienność mieszkańców takiego regionu, nie jest postrzegana jako walor turystyczny. Z upływem czasu dochodzi tu do zaniku tradycji w wyniku naturalnych procesów cywilizacyjnych. Twórcom często brakuje motywacji do pracy, w tym m.in. odbiorcy, jakim jest także turysta.

Najdłużej tradycje kultywowane są na obszarach izolowanych, trudno dostępnych lub położonych peryferyjnie. Tam nadal pracują twórcy wyrabiający kosze, naczynia zasobowe czy łodzie, zaspokajając potrzeby mieszkańców wsi. Jednakże takie wsie wyludniają się i ulegają z czasem procesom demograficznego starzenia się. W tym przypadku tradycje wymierają śmiercią naturalną wraz z mieszkańcami.

Zatem proces „komercjalizacji turystycznej” kultury ludowej zdaje się być nieunikniony. Ważne jest przy tym, aby twórcy pozostawali wierni tradycji. Turystyka jest bowiem jednym ze sposobów na ocalenie współczesnej kultury ludowej, jednakże rozwijająca się w sposób niekontrolowany jest w stanie zniszczyć pozostałości tradycji ludowych, nie przekazując przy tym jednocześnie turystom wartości autentycznych. Jaka jest twórczość ludowa Lubelszczyzny? Autentyczna – nadal służąca mieszkańcom wsi, czy może jedynie nawiązująca do ludowości – mająca już nowe cele, zaspokajająca potrzeby turystów, odtwarzana w celu zwiększenia w regionie ruchu turystycznego? Artykuł jest próbą odpowiedzi na to pytanie.

Charakterystyka badań terenowych

Badania, które posłużyły do analiz w artykule, zostały przeprowadzone w okresie od 16 czerwca do 21 lipca 2003 r. na terenie trzech powiatów województwa lubelskiego: janowskiego, biłgorajskiego i włodawskiego. Dobór obszaru badań obejmującego część regionu etnograficzno-geograficznego (Węglarz 1997), jakim jest południowo-zachodnia i północna Lubelszczyzna, związany był z jego dużą różnorodnością etnograficzną oraz występującymi tu cechami wybitnymi – tradycje muzyczne w powiecie janowskim, sitarskie w biłgorajskim oraz tkackie we włodawskim.

Ogółem badaniami ankietowanymi objęto 87 twórców ludowych, których nazwiska figurowały w bazie danych Stowarzyszenia Twórców Ludowych w Lublinie, a także tych, których dane uzyskano w wyniku rozmów prowadzonych w urzędach gmin, gminnych ośrodkach kultury lub starostwach powiatowych.

Kwestionariusz wywiadu obejmował 13 pytań dotyczących zarówno samej twórczości ludowej, jak i kontaktów twórców ludowych z turystami, i co się z tym wiąże – konsekwencjami tego zjawiska. Dodatkowym materiałem do analizy była zamieszczona w kwestionariuszu tabela zawierająca opinie twórców na temat autentyczności oraz komercjalizacji turystycznej świąt, obrzędów, zwyczajów, architektury, a także samej twórczości ludowej obszaru badań.

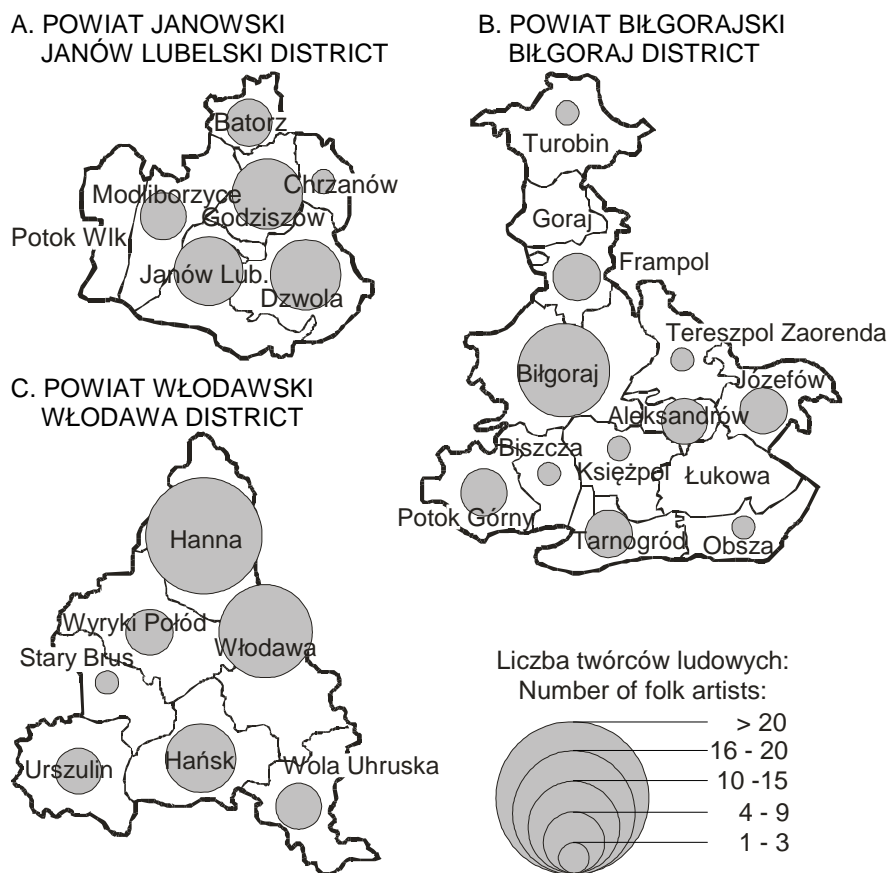
Dziedziny twórczości ludowej

W ocenie autentyczności dziedzin twórczości ludowej, analizie poddano zgodność dziedzin obecnie uprawianych z dziedzinami tradycyjnymi obszaru badań, a także cele, jakim służą one obecnie.

Badany obszar zamieszkuje 200 twórców ludowych (Bem 1998, *Piękno ...* 1997). Ich rozmieszczenie w poszczególnych gminach w wybranych powiatach przedstawia rysunek 1. Ogólną cechą jest skupienie twórców wokół siedziby powiatu, co wynika z najdawniejszych tradycji, a ponadto z funkcjonowania powiatowych ośrodków kultury, które wspierają ich działalność. Natomiast prawidłowością w powiecie włodawskim jest zgrupowanie twórców ludowych w małych, położonych peryferyjnie, przygranicznych miejscowościach. Największą ich koncentracją charakteryzuje się gmina Hanna, a zwłaszcza miejscowość Dołhobrody, będąca najbardziej aktywną miejscowością całego badanego obszaru w tej działalności.

Zróżnicowanie twórczości ludowej jest znaczne – twórcy zajmują się aż 23 dziedzinami. Świadczy to o zmniejszeniu się pewnego rodzaju specjalizacji regionu, w miejsce której popularność zyskały powszechne ostatnio dziedziny, mające największe szanse przetrwania (m.in. dzięki wspieraniu ich przez gminne i powiatowe ośrodki kultury, wykorzystywaniu na imprezach folklorystycznych, prezentowaniu na wystawach i konkursach). Są to: plastyka obrzędowa, wycinankarstwo, poezja, pisarstwo oraz śpiew ludowy. Najwięcej artystów ludowych (co piąty) zajmuje się szeroko rozumianą plastyką obrzędową (m.in. wyrobem palm, wianków, pisanek).

Ciekawym zjawiskiem jest występowanie dużej liczby twórców trudniących się rzeźbiarstwem, co można z pewnością łączyć z największą dochodowością tej dziedziny, znajdującej uznanie wśród odbiorców miejskich, w tym także turystów. Poza tym tradycje wsi związane są nierozdzielnie z obróbką drewna, szczególnie w okolicach większych kompleksów leśnych (Puszcza Solska, Lasy Janowskie, Włodawskie i Sobiborskie).

Rys. 1. Rozmieszczenie twórców ludowych według gmin

Fig. 1. The distribution of folk artists by communes

To samo dotyczy plecionkarstwa – jego duża popularność wiąże się z tradycjami regionu, gdzie od najdawniejszych czasów na terenach podmokłych naczynia zasobowe wyplatano z miejscowej trzciny

(rogożyny), słomy lub wikliny. Pozostałe znaczące i jednocześnie mające na omawianym obszarze bogate tradycje dziedziny to: śpiew ludowy, pisarstwo oraz tkactwo.

Z analizy dziedzin twórczości ludowej w poszczególnych powiatach wynika, że w każdym z nich duże znaczenie mają: plastyka obrzędowa, rzeźbiarstwo i śpiew ludowy (Tab. 1). Wyraźna jest jednak nadal przewaga tradycyjnych form twórczości ludowej – rzeźbiarstwa i plecionkarstwa w Biłgorajskim, śpiewu ludowego w Janowskim; tkactwa we Włodawskim.

Warto także wspomnieć o tzw. ginących zawodach. Zanikające garncarstwo można spotkać już jedynie w powiecie janowskim (bogate tradycje w Łążku Ordynackim); łubiarstwo (wyrób drewnianych łubów do sit) oraz łyżkarstwo (wyrób drewnianych łyżek) stanowią jedynie po 2% twórczości powiatu biłgorajskiego; wyrób czóten (drewnianych łodzi dłubanek) charakteryzuje po dziś dzień jedynie wieś nadbużańskie (Hanna-Osieńczuki) w powiecie włodawskim. Z kolei tylko jeden twórca w powiecie biłgorajskim zajmuje się nadal wyrobem gromnic na potrzeby święta kościelnego, jakim jest Dzień MB Gromniczej.

W przypadku oceny celów, jakim dana dziedzina służy, sprawdzono czy są to cele pierwotne, z jakimi twórczość związana była od samego początku swego istnienia (np. zaspokajanie potrzeb wsi), czy komercyjne – mające zaspokoić głównie potrzeby turystów. Większość twórców wymieniała kilka celów swojej twórczości jednocześnie (czasami wszystkie), co uzasadnia się obecnie potrzebą poszukiwania przez artystów różnych możliwości docenienia ich twórczości, a także samego zbytu. Twórcy bowiem „ratują” swoje umiejętności poprzez rozpatrywanie różnych możliwości, odbiorców itp. Jest to z pewnością prawidłowość charakteryzująca większość regionów etnograficznych Polski, gdzie twórczość ludowa pozostawiona bez opieki i zainteresowania innych (w tym głównie turystów i ludzi z miast) samoistnie zanika. Podawanie kilku odpowiedzi uniemożliwiło analizę autentyczności poszczególnych dziedzin twórczości ludowej – w przypadku każdego celu dominującą pozycję uzyskały cztery najbardziej popularne kategorie: rzeźbiarstwo, hafciarstwo oraz plecionkarstwo, a także kategoria „dziedziny inne”.

Warto przyrzeć się twórcom działającym tylko w celu zaspokajania potrzeb własnego gospodarstwa (wsi) oraz tylko dla turystów. Twórcy wymieniający tylko jeden cel swojej twórczości (potrzeby własnego gospodarstwa lub wsi) stanowili 13% ankietowanych i reprezentowali takie dziedziny, jak: plecionkarstwo (najwięcej), tkactwo, koronkarstwo, hafciarstwo, plastykę obrzędową, garncarstwo oraz malarstwo.

Autentyczność twórczości ludowej Lubelszczyzny

Tabela 1. Udział wybranych dziedzin w twórczości ludowej według powiatów w %
Table 1. Contribution of chosen fields to folk creativity by districts in %

Dziedzina Field	Powiat District		
	janowski	biłgorajski	włodawski
Garncarstwo Pottery	1,85	0,00	0,00
Rzeźbiarstwo Sculpture	9,25	23,52	20,5
Kamieniarstwo Stone-work	0,00	3,90	0,00
Plecionkarstwo Plaiting	3,70	17,60	16,66
Łyżkarstwo Spoon-making	0,00	1,96	0,00
Łubiarstwo Basketry	0,00	1,96	0,00
Kowalstwo Smithery	9,25	3,90	1,28
Malarstwo Painting	0,00	1,96	10,25
Plastyka obrzędowa Ritual fine arts	35,18	21,56	10,25
Wycinankarstwo Production of artistic paper cut-outs	1,85	7,84	0,00
Pisarstwo Writing	1,85	13,72	15,38
Śpiew ludowy Folk singing	18,51	9,80	10,25
Wyrób instrumentów Instrument-making	14,80	0,00	1,28
Hafciarstwo Embroidery	3,70	13,70	8,97
Tkactwo Weaving	1,85	3,90	16,66
Koronkarstwo Lace-making	0,00	0,00	6,41
Wyrób czófen Canoe-making	0,00	0,00	2,56
Wyrób gromnic Candle-making	0,00	1,96	0,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.
Source: Author's own elaboration on the basis of regional research.

Wysoki udział plecionkarstwa wiąże się z zapotrzebowaniem na produkty, takie jak np. kosze na warzywa, czy naczynia zasobowe na ziarno na użytek własnego gospodarstwa, a także mieszkańców wsi.

Wśród innych celów przyświecających twórczości na uwagę zasługuje często pojawiająca się wytwórczość na konkretne zamówienia np. kościołów lub skansenów (głównie plecionkarstwo i garncarstwo), dla wypełnienia czasu wolnego (głównie tkactwo), na eksport (garncarstwo i rzeźbiarstwo), a także dla zespołów ludowych (np. stroje lub instrumenty). Działalność twórcza na wyposażenie kościołów, dla zespołów ludowych, czy jako sposób spędzania wolnego (szczególnie zimą), świadczą o dużej autentyczności tej twórczości.

Wybrane cechy demograficzno-społeczne twórców ludowych

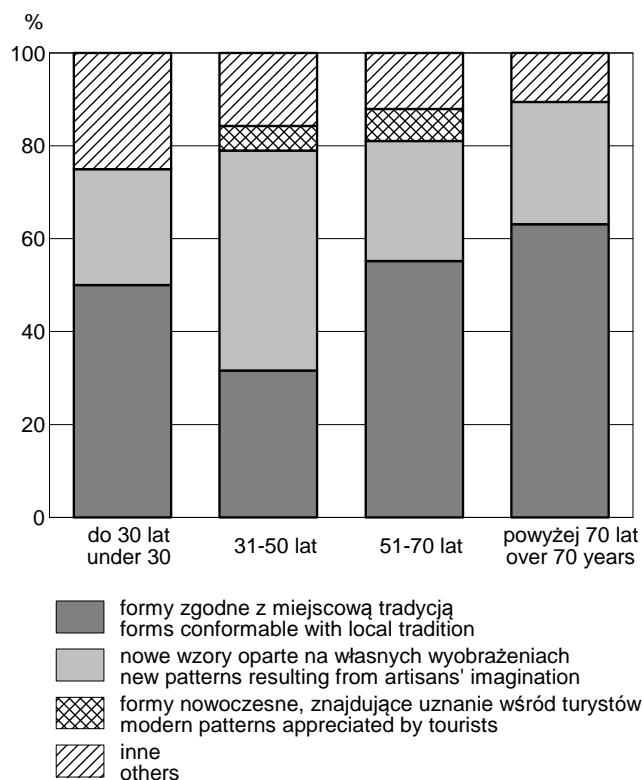
W grupie ankietowanych największy odsetek stanowili twórcy w wieku dojrzałym i starszym – 51–70 lat. Z kolei twórców najmłodszych, w wieku do 30 lat, było najmniej – jedynie cztery osoby, co świadczy o malejącym zainteresowaniu działalnością twórczą tej grupy wiekowej. Struktura płci ankietowanych twórców ludowych była dość wyrównana, z niewielką przewagą kobiet (56%).

Jak wynika z rysunku 2, najbardziej wierni tradycji regionu i najbardziej autentyczni w swej twórczości byli przedstawiciele najstarszego pokolenia – powyżej 70 roku życia. Niewiele mniejszy związek z tradycją wykazali w swej twórczości osoby w wieku 51–70 lat i ci najmłodsi, którzy dopiero rozpoczynali swoją działalność i swój warsztat opierali na sprawdzonych, tradycyjnych wzorach swoich poprzedników. Dopiero twórcy w wieku 31–50 lat, którzy okrzepli już w swoim zawodzie, zaczęli wprowadzać nowe, oparte na swojej wyobraźni formy, bardziej nowoczesne i częściej przeznaczone na sprzedaż.

Umiejętności twórcze w zasadzie nie wynikały z wykształcenia w kierunku artystycznym. Tylko pięć ankietowanych osób swoją twórczość wiązało z odpowiednim wykształceniem. Ponad połowa badanych twórców wykazywała wykształcenie zaledwie podstawowe. Wykształcenie wyższe miały jedynie cztery osoby. Większość twórców nie posiadała także konkretnego, wyuczonego zawodu.

Zatem umiejętności wytwarzania różnorodnych form artystycznych zostały wyuczone niezależnie od przygotowania zawodowego, a więc przekazane z pokolenia na pokolenie, zgodnie z tradycją rodzinną. Jednak wielu twórców regionu zaprzestało swojej działalności ze względu na brak zapotrzebowania na niektóre przedmioty oraz powolny

zanik samej twórczości ludowej. Również niekorzystna sytuacja gospodarcza na badanym obszarze wymusiła poszukiwanie bardziej opłacalnych form zarobku.

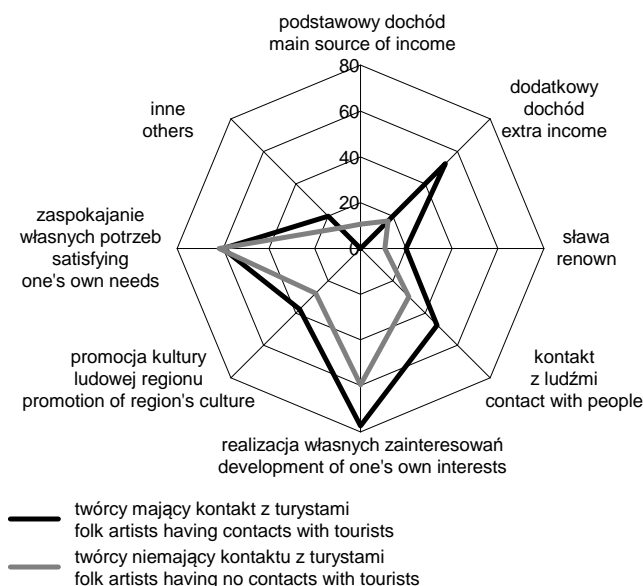
Rys. 2. Rodzaje form twórczości ludowej według wieku twórców

Fig. 2. Various forms of folk artists' production with regard to their age

Zaobserwowano także odwrotne zjawisko – powrót do działalności twórczej z powodu braku stałej pracy oraz wyczerpania możliwości pobierania zasiłku dla bezrobotnych. Wśród ankietowanych twórców ludowych aż 20% określiło siebie jako bezrobotnych, a podjęcie pracy twórczej było dla nich formą wypełnienia wolnego czasu (co potwierdza jej autentyczność) oraz szansą na zarobek. Okazało się, że ponad 70% tej grupy nigdy nie miało kontaktu z turystami, więc aspekt komercyjny miał drugorzędne znaczenie. Osoby bezrobotne najczęściej zajmowały się rzeźbiarstwem – formą twórczości ludowej będącą przedmiotem największego zainteresowania odbiorców z ośrodków miejskich.

Cele i korzyści twórczości ludowej

Jednym z podstawowych wyznaczników autentyczności twórczości ludowej obszaru było określenie celów, jakimi kierowali się wszyscy badani twórcy. Większość twórców wymieniała kilka celów jednocześnie, co wiązało się z poszukiwaniem możliwości zbytu, sprzedaży, z chęcią, by twórczość „czemuś służyła”. Głównym celem twórców ludowych obszaru badań było zaspokajanie swoich własnych zainteresowań i pasji oraz uprawianie twórczości na konkursy i wystawy sztuki ludowej. Na sprzedaż dla turystów tworzyło 37% twórców regionu, warto jednak podkreślić, że był to cel wymieniany łącznie z innymi.

Rys. 3. Zależność korzyści twórców ludowych od kontaktu z turystami (w %)
 Fig. 3. Dependence of benefits of folk artists on the contacts with tourists (in %)

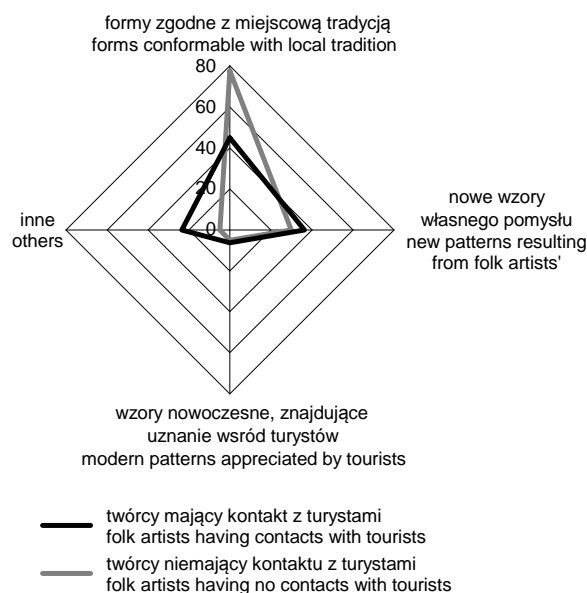
Wśród korzyści z twórczości ludowej również wskazywano kilka odpowiedzi jednocześnie. Najczęściej ankietowani wymieniali realizację własnych zainteresowań. Twórczość ludowa stanowiła źródło dodatkowego dochodu w przypadku 33% twórców. Ciekawe jest natomiast, że jedynie dla 6% ankietowanych ich twórczość była podstawowym źródłem utrzymania. Wśród twórców mających kontakt z turystami ponad połowa przyznała, że twórczość była źródłem dodatkowego dochodu (Rys. 3). Nie było w tej grupie jednak twórców uznających swoje zajęcie za

dochód podstawowy. Z kolei twórcy pozbawieni kontaktu z turystami rzadziej uznawali swoją twórczość za dodatkowy zarobek – jedynie 17%.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że twórczość ludowa z reguły była dla artystów i rzemieślników badanego regionu przede wszystkim indywidualną potrzebą, służyła realizacji własnych pasji, dopiero w dalszej kolejności stanowiła formę zarobku. Miejscowi twórcy w mniejszym stopniu liczyli na sławę oraz promocję kultury ludowej regionu.

Rodzaj tworzonej form i kontakt twórców z turystami

Najpopularniejszym rodzajem form wytwarzanych przez twórców obu wydzielonych grup były formy zgodne z miejscową tradycją (Rys. 4). Szczególnie wyraźne, co zaskakujące, było to w przypadku twórców kontaktujących się z turystami, co świadczy o autentyczności produkcji i popycie na oryginalne towary.

Rys. 4. Rodzaj form twórczości ludowej w zależności od kontaktu twórców z turystami (w %)

Fig. 4. The type of folk creativity in relation to contacts with tourists (in %)

Ponad połowa badanych twórców ludowych nie miała kontaktu z turystami. Być może z jednej strony twórcy nie są świadomi możliwości uzyskania dochodów z twórczości rozwiniętej na skalę masową, w której

nie uwzględnia się zgodności form z tradycją, wręcz przeciwnie – tworzy się formy nowoczesne, łatwe do wykonania, odpowiadające gustom turystów. Z drugiej strony jednak nie ma popytu na takie towary.

Wśród twórców niekontaktujących się z turystami struktura form była bardziej zróżnicowana, choć przewagę miały również wyroby tradycyjne.

Interesującym, choć występującym na niewielką skalę zjawiskiem, jest kupowanie przez twórców wyrobów sztuki ludowej w celu wzorowania na nich swojej twórczości. Aż 87% respondentów stwierdziło, że nie praktykowali tego zwyczaju, a zatem wzorowali się jedynie na tradycji. Nawet twórcy mający kontakt z turystami, jedynie w niewielkim stopniu naśladowali obce formy. Twórcy kopiowali inne wzory z reguły w celu zarobkowym, poszukiwali odpowiednich rozwiązań, które były w stanie sprostać wymaganiom turystów lub właścicieli sklepów pamiątkarskich i galerii miejskich. Wówczas łączono tradycje różnych regionów, a nawet krajów (np. wyrób plecionych koszyczków na butelki od wina na wzór włoski).

Większość ankietowanych twórców ludowych spotykała się z turystami we własnych domach, i kontakt ten był określany jako przypadkowy. Turyści pojawiający się w domach twórców trafiali do nich „przy okazji”, niekiedy wśród nich byli także turyści bardziej „wyspecjalizowani”, nawet osoby prowadzące badania naukowe. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest brak ogólnodostępnych informacji na temat kultury ludowej regionu.

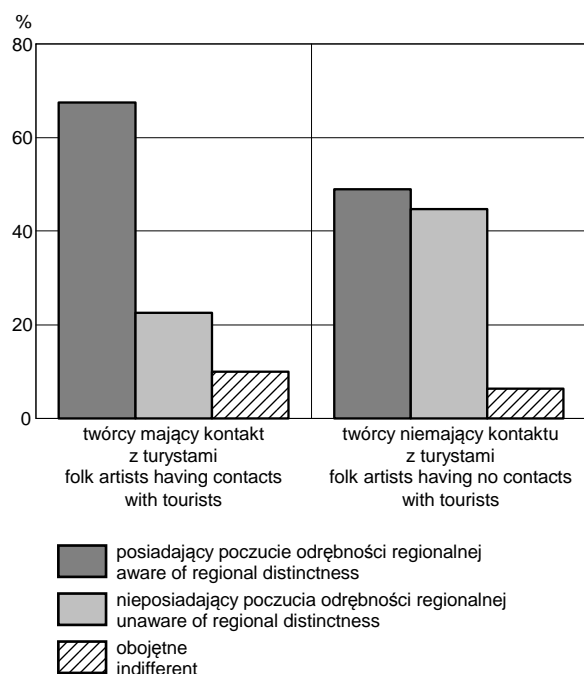
Odrębność regionalna i świadomość kulturowa twórców ludowych

Poczucie odrębności regionalnej oraz świadomość kulturowa twórców zwiększają autentyczność ich pracy, związanej ze znajomością tradycji oraz przywiązaniem do regionu.

Ponad połowa ankietowanych posiadała poczucie odrębności regionalnej. Z reguły zauważalne było bardzo silne przywiązanie do ziemi, wsi, ludzi, a przede wszystkim do tradycji. Co ciekawe, twórców mających kontakt z turystami cechowało większe poczucie odrębności regionalnej, niż pozbawionych kontaktu z turystami (Rys. 5). Dzięki udziałom w imprezach folklorystycznych, a także turystyce, ich twórczość jest bardziej znana i doceniona, a co się z tym wiąże – odczuwają większą potrzebę tworzenia i zarazem pozostania w miejscu swojego obecnego zamieszkania.

Kolejnym interesującym zjawiskiem jest istnienie świadomości kulturowej wśród twórców ludowych oraz związana z nią znajomość elementów kultury ludowej.

Autentyczność twórczości ludowej Lubelszczyzny

Rys. 5. Poczucie odrębności regionalnej twórców ludowych w zależności od kontaktu z turystami (w %)

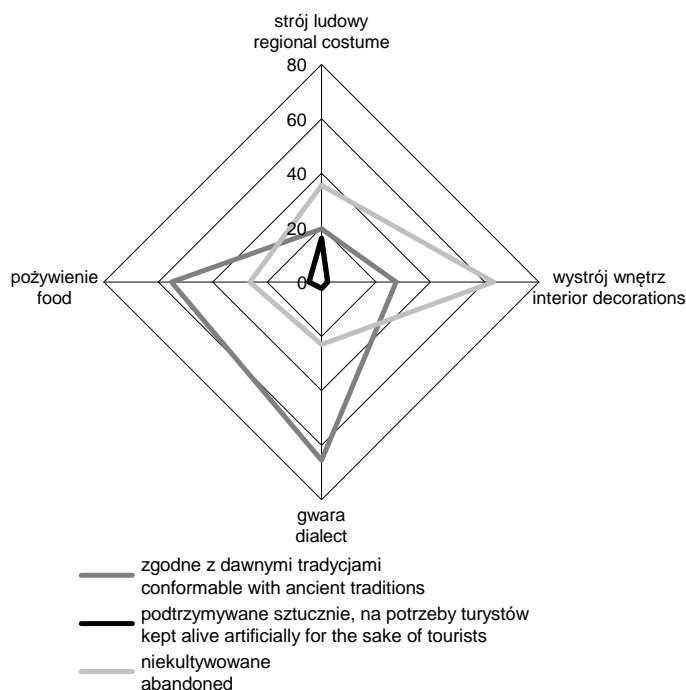
Fig. 5. The sense of regional distinctiveness in relation to contacts with tourists (in %)

Najczęściej wymienianymi elementami kultury ludowej były te najbardziej widoczne w życiu codziennym lub odświętnym twórców regionu. Przykładem są choćby stroje ludowe zespołów folklorystycznych, kapliczki i nadal kultywowana kuchnia regionalna (potrawy z kaszy gryczanej). Co więcej, twórcy znali podstawowe dziedziny twórczości popularnej w regionie: hafciarstwo, rzeźbiarstwo, plecionkarstwo i tkactwo. Tradycje sitarskie wymienione zostały zaledwie przez pięciu twórców powiatu biłgorajskiego, co świadczy o zaniku kultywowania tych tradycji na obszarze badań.

Zwyczaje, święta i obrzędy obszaru badań w opinii twórców ludowych

Wśród zwyczajów kultywowanych zgodnie z dawnymi tradycjami twórcy ludowi najczęściej wskazywali gwarę i potrawy (Rys. 6). Zwyczaje te bowiem towarzyszą codziennemu życiu mieszkańców regionu.

Na terenie badań zachowała się m.in. gwara kocudzka w powiecie janowskim (gmina Dzwola) oraz chachłacka (należąca do języka ukraińskiego) w powiecie włodawskim.

Rys. 6. Opinia twórców ludowych na temat kultywowania zwyczajów regionu (w %)

Fig. 6. Opinions of folk artists about celebrating regional customs (in %)

Po dzień dzisiejszy kultywowana jest również kuchnia regionalna. Najczęściej opowiadali o swoich potrawach regionalnych mieszkańcy wsi Dołhobrody w powiecie włodawskim. Miejscowość ta jest ponadto największym skupiskiem twórców ludowych w powiecie (a także na całym badanym obszarze). Nadal żywych jest tu wiele tradycji, m.in.: tkactwo, plecionkarstwo, rzeźbiarstwo, śpiew ludowy i gwara chachłacka.

Bardzo popularna jest uprawa gryki, charakterystyczna dla krajobrazu całej Lubelszczyzny. Stąd w regionie dominują potrawy z kaszy gryczanej, jak np. piróg gryczany (reczany), placki i kluski gryczane, gołąbki gryczane i bułki – gryczaki godziszowskie w powiecie janowskim. Z kolei w powiecie włodawskim, na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim, twórcy wskazywali na zwyczaj robienia korowaja, sękacza,

blinów gryczanych (reczanych), knyszy (pierogi), sołoduchy (słodka zupa z mąki żytniej i gryczanej) oraz kisielu gryczanego. Ponadto twórcy badanego obszaru mówili o ciągle istniejących w wielu wsiach tradycjach pieczenia własnego chleba na zakwasie i robieniu tradycyjnego żuru.

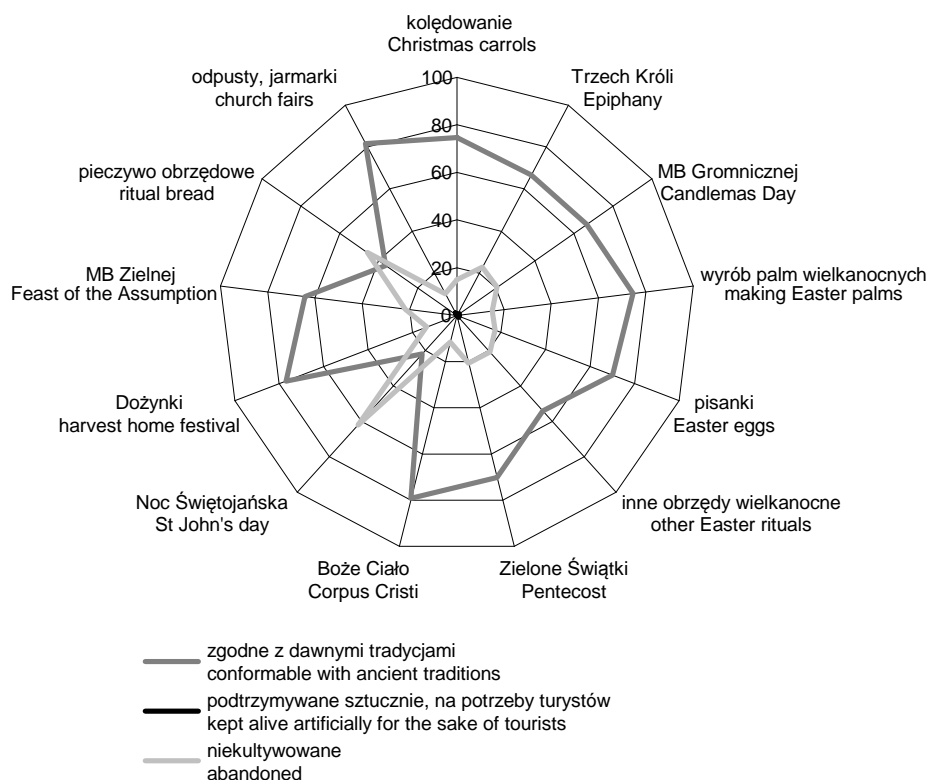
Tylko niewielki odsetek twórców utrzymywał, że poszczególne zwyczaje regionu podtrzymywane są sztucznie, na potrzeby turystów. Wśród nich najczęściej wymieniano strój ludowy. Natomiast jako niemal zupełnie niekultywowany zwyczaj wskazano tradycyjne wyposażenie chałup wiejskich. Strój ludowy wykorzystywany jest jedynie sporadycznie na pokazy, imprezy folklorystyczne i mimo że wielu twórców posiada taki strój we własnym domu, nie jest on już ubierany nawet na procesje Bożego Ciała.

Tradycje związane ze strojami ludowymi są tu jednak bardzo bogate. W powiecie janowskim najbardziej popularne są barwne stroje lubelskie, które stały się strojem reprezentacyjnym dla większości zespołów ludowych. Pojawia się tu także strój charakterystyczny dla powiatu biłgorajskiego i całej południowej Lubelszczyzny – archaiczny strój biłgorajsko-tarnogrodzki. Charakteryzuje go prostota: płócienne, białe ubiory kobiet z haftem o motywach spirali oraz najbardziej nietypowe – nadkrywki – płachty narzucane na głowę i ramiona. Z kolei w powiecie włodawskim stroje posiadają charakterystyczne perebory – tzw. haft tkacki, pochodzenia ruskiego (Kępa 2001). Jedynym świętem, podczas którego mieszkańcy niektórych wsi nadal noszą stroje ludowe są dożynki.

Podobne wnioski dotyczą świąt i obrzędów. Większość ankietowanych przyznała, że są one nadal kultywowane zgodnie z miejscową tradycją (Rys. 7). Twórcy zgodnie stwierdzili, że niemal zupełnie brak jest świąt i obrzędów podtrzymywanych sztucznie, dla turystów. Za święto zanikłe, niekultywowane, uznali jedynie Noc Świętojańską, która ze względu na swoje pogańskie korzenie w wielu miejscach należy już do odległej przeszłości.

Z kolei za najbardziej tradycyjne i nadal kultywowane święta i obrzędy uznano: odpusty i jarmarki, Boże Ciało, dożynki, kolędowanie, wyrób palm wielkanocnych i pisanek oraz Zielone Świątki. W wielu miejscowościach obszaru badań nadal odbywają się tradycyjne jarmarki, na których można kupić np. drewniane łyżki i sita (powiat biłgorajski). Ciekawą obrzędowością charakteryzuje się dzień Matki Boskiej Gromnicznej, kiedy to istnieje zwyczaj opalania świecą włosów domowników („aby nie bali się piorunów”), okadzania obejścia, a także wystawiania świec w oknach w czasie burz. Najbardziej archaiczne

obrzędy zachowały się na terenie powiatu biłgorajskiego oraz sąsiedniego – janowskiego.

Rys. 7. Opinia twórców ludowych na temat kultywowania świąt i obrzędów regionu (w %) / Fig. 7. Opinions of folk artists about celebrating holidays and customs of the region (in %)

Z okresem Bożego Narodzenia wiążą się m.in. następujące obrzędy: rozdawanie kolorowego opłatka zwierzętom, dzielenie się opłatkiem z czosnkiem i miodem oraz święcenie owsa na dzień Św. Szczepana (26 grudnia). Z porą zimową wiążą się także: święcenie soli na dzień Św. Agaty (5 lutego) oraz kredy i robionego z jałowca kadzidła na Trzech Króli. Na Wielkanoc charakterystyczne jest spożywanie korzeni chrzanu, milknięcie dzwonów w Wielki Czwartek (zamiast nich używane są kołatki) i wykonywanie pisanek metodą batikową (pisanie woskiem). Inne ciekawe obrzędy to: majenie domów gałązkami brzozy, lipy oraz wyściełanie nimi dróg i podwórek, a także ustawianie w oknach tataraku na Zielone Świątki, święcenie bukiecików na oktawę Bożego Ciała oraz

wywieszanie na ścianach szczytowych domu obrazów świętych na tzw. ręczniku na Boże Ciało. Dla mieszkańców regionu, w tym także dla twórców ludowych, święta te nadal wyznaczają naturalny rytm życia.

W powiecie włodawskim, na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim, obrzędowość jest zachowana w nieco mniejszym stopniu niż w powiatach janowskim i biłgorajskim. Wiąże się to z przesiedleniem ludności rdzennej obszaru w okresie powojennym, a co za tym idzie przerwaniem w wielu miejscach ciągłości tradycji.

Tradycyjne budownictwo ludowe

Mimo przemian cywilizacyjnych, na obszarze badań jest jeszcze wiele wsi, w których zachowały się stare drewniane chałupy i towarzyszące im zabudowania. Blisko połowa twórców przyznała, że domy i zabudowania gospodarskie nadal posiadają związek z dawną tradycją. Szczególnie charakterystyczne jest to dla miejscowości powiatu włodawskiego, gdzie wciąż można obserwować domy ze zdobieniami o charakterze ukraińskim. Chałupy pomalowane są w żywe kolory i posiadają wycinane nad- i podokienniki, a także, co najbardziej charakterystyczne, ozdobnie ułożone listwy w szczytach domów. Przykładem mogą być wsie: Sobibór, Wołczyń, Zamołodycze oraz Wiryki Połud.

Ponadto okazało się, że ankietowani twórcy nie uważali, że tradycyjne budownictwo ludowe jest podtrzymywane sztucznie, na potrzeby turystyki (np. budowanie karczm regionalnych lub domów letniskowych na wzór tradycyjnego budownictwa regionu).

Elementem dodatkowym, przyczyniającym się do zwiększenia atrakcyjności kultury ludowej obszaru oraz autentyczności twórczości ludowej jest zamieszkiwanie twórców w obiektach będących przykładem tradycyjnego budownictwa ludowego. Większość twórców ludowych na badanym obszarze mieszkała jednak w domach murowanych o współczesnej architekturze. Jest to charakterystyczne dla większości regionów etnograficznych Polski. Jednakże 45% ankietowanych nadal posiadało domy będące przykładem tradycyjnego budownictwa ludowego regionu. Niewielu z nich potwierdziło istnienie w ich domach wielu elementów tradycyjnego budownictwa. Wśród nich 17% zamieszkiwało drewniane chałupy zrębowe, 8% domy z okiennicami, 3% z gankami. Zupełnie zanikły strzechy oraz podcienia.

W dobie postępujących procesów urbanizacyjnych i cywilizacyjnych wyniki te zdają się być mimo wszystko zadowalające, potwierdzające, że budownictwo ludowe Lubelszczyzny jeszcze istnieje.

Rola twórczości ludowej w turystyce na badanym obszarze

Twórczość ludowa na badanym obszarze zaledwie w niewielkim stopniu jest wykorzystywana w turystyce. Standardową atrakcją turystyczną w tym zakresie są placówki muzealne o tematyce etnograficznej oraz imprezy kulturalne i folklorystyczne. Wśród placówek muzealnych należy wymienić pięć najważniejszych: Muzeum Regionalne w Janowie Lubelskim i Ośrodek Garncarstwa w Łążku Garncarskim (powiat janowski); Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju – Zagroda Sitariska oraz Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i Skansen w Holi (powiat włodawski). Wszystkie placówki prezentują zbiory etnograficzne, organizują lekcje muzealne dla szkół, a także warsztaty z zakresu rzemiosła ludowego z udziałem twórców ludowych regionu.

Istotną placówką muzealną spoza obszaru badań, ale aktywizującą ankietowanych twórców jest Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, w którym organizowane są liczne imprezy folklorystyczne i warsztaty rzemiosła (głównie garncarstwa, plecionkarstwa, plastyki obrzędowej). Inną instytucją skupiającą twórców jest Fundacja Kresy 2000 – Dom Służebny Polskiej Sztuce Słowa, Muzyki i Obrazu, prowadzony w Nadrzeczcu koło Biłgoraja przez aktora Stefana Szmidta. Twórcy uczestniczą tu w organizowanych spektaklach teatralnych (np. „Chłopi”), a także tworzą deko-rację (np. rzeźby).

Wśród imprez folklorystycznych regionu na uwagę zasługuje pięć:

- zorganizowane po raz pierwszy w 2003 r. „Święto Kaszy” w Janowie Lubelskim, bazujące na lokalnych tradycjach kulinarnych związanych z uprawą gryki;

- „Pożegnanie sitarzy – co się nazywa ŻAŁOSNE” oraz „Powitanie sitarzy – co się nazywa RADOSNE” w Biłgoraju, nawiązujące do zanikłych już tradycji sitarskich miasta i okolic;

- Międzynarodowe Poleskie Lato z Folklorem we Włodawie,

- „Jarmark Holeński” w skansenie w Holi.

Zarówno „Święto Kaszy”, jak i „Żałosne” oraz „Radosne” są bardzo oryginalnymi imprezami folklorystycznymi, wskrzeszającymi dawne tradycje regionu. Podkreślają one specyfikę powiatów, a co najważniejsze – angażują twórców ludowych. Ponadto, na obszarze badań odbywa się wiele małych imprez o zasięgu lokalnym, połączonych z jarmarkiem sztuki ludowej. Są to z reguły widowiska odtwarzające dawne obrzędy lubelskiej wsi, jak np. „Wigilia”, „Obieraczki”, „Prządki”.

Foldery, broszury i inne materiały informacyjne o badanym obszarze jedynie sporadycznie i pobieżnie wspominają o kulturze ludowej.

Wzmianki te są z reguły powielane i traktują w sposób bardzo ogólny (brak podawania przykładów) o tradycjach regionu. Brakuje nazwisk, adresów twórców, specjalizacji regionu, podkreślenia cech wybitnych, niespotykanych nigdzie indziej (np. rzemiosło, unikalne obrzędy i zwyczaje). W większych folderach powiatu włodawskiego znajdują się wykazy muzeów, imprez i zespołów folklorystycznych. Interesujące jest, że w folderach Poleskiego Parku Narodowego pojawiają się szczątkowe wiadomości na temat kultury ludowej regionu, w tym wymieniana jest chałupa zrębowa kryta strzechą w Załuczu Starym, która obecnie, ze względu na zły stan techniczny budynku, nie stanowi już atrakcji turystycznej. Nie ma tu z kolei wzmianek o tradycyjnym budownictwie ludowym regionu występującym nadal w wielu wsiach powiatu włodawskiego. Większe placówki muzealne posiadają swoje własne broszury, prezentujące unikalne cechy kultury ludowej regionu, w tym także twórczość ludową (np. informator dotyczący Zagrody Sitariskiej w Biłgoraju opisujący historię sitarstwa).

Twórczość ludowa coraz częściej pojawia się w strategiach rozwoju turystyki regionu. Dobrym przykładem jest powiat janowski, gdzie w strategii zaplanowano m.in. wykorzystanie potraw regionalnych z kaszy gryczanej oraz tradycyjnego rzemiosła ludowego (garncarstwo, plecionkarstwo, rzeźbiarstwo, tradycje muzyczne). Produkt turystyczny pt. „Kultura i kuchnia janowska” zakłada m.in. powstanie: karczmy regionalnej w centrum Janowa oraz „Osady Janowskiej” z warsztatem rzemiosła i tzw. Domem Kaszy nad zalewem. Planowane jest także stworzenie warsztatu garncarskiego w Łążku Ordynackim (żywy skansen z zachowaniem obecnego charakteru miejsca).

Podsumowanie

Podsumowując rozważania na temat twórczości ludowej obszaru badań, nasuwa się kilka wniosków ogólnych:

1. Twórczość ludowa jest ciągle istotnym elementem kultury trzech analizowanych powiatów, wiele dziedzin ludowych jest tu **nadal kultywowanych**. Następuje jednak powolny **zanik** kultury ludowej, głównie ze względu na postępujące procesy cywilizacyjne, ale także ze względu na brak motywacji twórców, co podyktowane jest m.in. niewielkim zainteresowaniem turystów zarówno samym regionem, jak i twórczością miejscowej ludności.

2. Widoczne jest duże **rozdrobnienie dziedzin** twórczości ludowej regionu, wielu twórców zajmuje się kilkoma dziedzinami jednocześnie, co

wskazuje na poszukiwanie różnych zajęć i **możliwości zbytu** swoich produktów, w tym także wśród turystów.

3. Nadal widoczna jest jeszcze **specjalizacja regionu** w zakresie twórczości ludowej. W powiecie janowskim kultywowany jest śpiew ludowy, w biłgorajskim plecionkarstwo i rzeźbiarstwo, natomiast we włodawskim – tkactwo i plecionkarstwo. Pozostałością po biłgorajskim sitarstwie jest już zaledwie kilku twórców trudniących się wyrobem drewnianych łubów do sit, podobnie jest z wyrobem czófen we Włodawskim.

4. Cechą charakterystyczną regionu jest duże **bogactwo zwyczajów, świąt** i towarzyszących im **obrzędów**. Niektóre z nich sięgają dawnej, pogańskiej tradycji. W licznych wsiach ważnym elementem krajobrazu kulturowego jest jeszcze **drewniane budownictwo** ludowe. Mieszkańcy, w tym także twórcy ludowi, często posługują się na co dzień miejscową gwarą. Wszystkie te elementy mogą stanowić dodatkową atrakcję turystyczną przy poznawaniu regionu, w tym jego bogatej kultury ludowej.

5. Twórczość ludową obszaru badań można określić mianem **autentycznej** pod względem tworzonej formy, sposobu nabywania umiejętności, wzorowania się na twórczości innych regionów. Większość twórców tworzy bowiem dla zaspokajania własnych potrzeb i zainteresowań. W znacznej mierze tworzone są formy zgodne z tradycją, przekazywane z pokolenia na pokolenie. Z kolei pod względem celów i korzyści twórczości, artyści pozostają **wierni tradycji**, ale także coraz częściej poszukują już **nowych możliwości, kontaktów**, w tym także kontaktów z turystami. Zmniejsza się odsetek twórców tworzących tylko w celach, jakim twórczość służyła pierwotnie. Odejście twórczości ludowej **od celów tradycyjnych**, wiąże się z postępowaniem cywilizacyjnym, zanikiem tradycyjnej polskiej wsi, w tym także dawnego rękodziela. Aby tworzyć, twórcy potrzebują już innej motywacji (np. występy, konkursy, wystawy, imprezy folklorystyczne). Częstym zjawiskiem jest zajmowanie się twórców tą dziedziną, która jest propagowana i podtrzymywana przez koła gospodyń wiejskich i gminne domy kultury (śpiew ludowy, pisarstwo ludowe, tkactwo).

6. Syntetyczne zestawienie wyników badań stopnia autentyczności twórczości ludowej obszaru prezentuje tabela 2. W poszczególnych powiatach oceniono, jaki procent twórców udzieliło pozytywnej odpowiedzi na pytania uznane za wyznaczniki autentyczności. Wyróżniono tu trzy przedziały: twórczość bardzo autentyczna (powyżej 75% odpowiedzi pozytywnych), autentyczna (25–75%) oraz mało autentyczna (poniżej 25%).

Z tabeli wynika, że twórczość ludowa we wszystkie badanych powiatach miała charakter autentyczny. Z kolei powiat janowski wyróżniał się największą liczbą odpowiedzi w przedziale powyżej 75%, co sugeruje, że pod względem kilku badanych kategorii twórczość ludową powiatu można określić jako bardzo autentyczną. We wszystkich powiatach twórczość ludowa uzyskała wysokie noty w przypadku „niewzorowania się na gotowych wyrobach” (powyżej 80%). Może się wydać ciekawe, iż twórców powiatu włodawskiego cechuje najmniejsze poczucie odrębności regionalnej, co ma związek ze wspomnianym wcześniej zjawiskiem przesiedleń ludności.

Literatura

- Bem M., 1998, *Wiejskie Zespoły Śpiewacze – ich rola i znaczenie w kulturze współczesnej wsi woj. chełmskiego*, Włodawa.
- Błachowski A., 1998, *Kontynuacje – wybrane formy i aspekty*, [w:] *Wieś współczesna – kontynuacja i zmiana – materiały z konferencji „Wartości kultury tradycyjnej a wieś współczesna”*, Łódź 14–15 marca 1997 r., PTL, Łódź.
- Jackowski A., 2002, *Polska Sztuka Ludowa*, PWN, Warszawa.
- Kępa E., 2001, *Stroje ludowe i ich zdobnictwo*, [w:] Gauda A. (red.) *Dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny. Kultura ludowa*, PTL, Lublin.
- Mały słownik języka polskiego*, 1969, PWN, Warszawa.
- Piękno użyteczne czy piękno ginące – informator o realizacji programu Ministerstwa Kultury i Sztuki „Ginące zawody”*, 1997, PTL, Łódź.
- Węglarz S., 1997, *Tutejsi i inni*, PTL, Łódź.

The authenticity of folk production of Lublin area

Summary

In times of civilization changes Polish villages lose out on cultural values, especially related to folk culture. Its decline is to a large extent connected with economic progress but also with difficult economic conditions of inhabitants of villages. The above statement applies to Lublin area, one of these regions whose potential is not esteemed, especially cultural heritage. On the premises of the research i.e. districts of Janów, Biłgoraj and Włodawa, the number of folk artists is slowly diminishing, traditions are rarely passed from generation to generation.

However, artistic production of the examined area is still authentic. Due to the fact that this region is only sporadically visited by tourists, folk artists create forms in agreement with old tradition, passed from generation to generation, not imitating products of other regions, creating mostly to satisfy their own interests. However, the functions of folk production of this region are gradually changing.

Apart from the original functions of artistic production in the past, there appears a desire for getting awards and fame and finally earning money from selling products in towns and to tourists visiting this region. So more and more benefits emerge – folk artists have found some opportunities of getting extra, very often the only income, which is ‘the last resort’ for their tight budget.

Despite changes, villages in Lublin area still possess an enormous cultural potential – timbered folk buildings, a dialect, traditional cuisine and also extremely abundant and archaic calendar of rites and customs. All these elements constitute everyday life of inhabitants of the region. Yet, to preserve this cultural potential and to encourage the folk artists to deal with folk craft, it is essential to back up and motivate them. In spite of the fact that the dominating factor is to satisfy their own interests and passions, the number of creating for ‘the sake of creation’ or to satisfy the needs of villagers will be decreasing.

The aim to create must be clearly seen and nowadays when the Polish village does not need folk production, such an aim must be introduced. However, it is worth considering not to deprive the Lublin area of its ‘roots’ and may it still be based on traditional patterns, independently of the purpose it will serve.

Translated by Elżbieta Lubińska

